

Grzegorz Rąkowski

**ZAGROŻENIA WALORÓW PRZYRODNICZYCH
I SKUTECZNOŚĆ OCHRONY PRZYRODY
W REZERWATACH POLSKI POŁUDNIOWEJ**

**THREATS TO THE NATURAL VALUES
AND THE EFFICIENCY OF NATURE PROTECTION
IN NATURE RESERVES OF SOUTHERN POLAND**

Słowa kluczowe: ochrona przyrody, rezerваты przyrody, zagrożenia walorów przyrodniczych, aktywna ochrona przyrody, sukcesja roślinna.

Keywords: nature conservation, nature reserves, threats to the natural values, active nature protection, plant succession.

Nature reserves in Southern Poland were investigated in order to assess the efficiency of this form of nature conservation in view of diverse threats arising to their natural values. The nonforest nature reserves appear to be most vulnerable to the threats, and the major threat to their natural values is natural process of plant succession. The latter form of nature conservation in that case proved to be non-sufficient due to lack of active nature protection, moreover, many of the non-forest nature reserves turned out to be too small to effectively perform their conservation functions.

Prezentowane opracowanie jest podsumowaniem spostrzeżeń dotyczących rezerwatowej ochrony przyrody w Polsce Południowej, pod kątem skuteczności tych form ochrony wobec różnorodnych zagrożeń ich walorów przyrodniczych. Najbardziej narażonymi na zagrożenia okazały się być rezerваты nieleśne, najważniejszym zaś z czynników zagrażających ich walorom okazały się naturalne procesy sukcesji roślinnej. Brak skuteczności ochrony rezerwatowej był w tym wypadku spowodowany przede wszystkim niestosowaniem aktywnych zabiegów ochrony czynnej oraz zbyt małą powierzchnią obiektów chronionych.

1. WSTĘP

Opracowanie powstało niejako „przy okazji” zbierania materiałów do monografii *Rezerwy Przyrody w Polsce Południowej*, przygotowywanej do druku w Instytucie Ochrony Środowiska (planowane wydanie – rok 2007).

Zbieranie materiałów do wykonania przyrodniczych opisów rezerwatów wymagało objazdów terenowych i dotarcia do wszystkich opisywanych obiektów. Podczas tych objazdów wykonywanych w latach 2005–2006 odwiedzano niemal wszystkie rezerwy położone w pięciu województwach Polski Południowej: dolnośląskim, opolskim, śląskim, małopolskim i podkarpackim. Pozwoliło to na wykonanie na terenach tych rezerwatów obserwacji przyrodniczych oraz na sporządzenie dokumentacji fotograficznej, która zostanie wykorzystana w przygotowywanej monografii.

Dodatkowe informacje na temat rezerwatów w Polsce Południowej (w tym dotyczące tych nielicznych obiektów, do których dotarcie podczas objazdów okazało się niemożliwe), uzyskano korzystając z ogólnie dostępnych publikacji i informacji zdobytych w Internecie oraz w wyniku współpracy z lokalnymi służbami ochrony przyrody i nadleśnictwami.

2. WSTĘPNA ANALIZA INFORMACJI O REZERWATACH PRZYRODY W POLSCE POŁUDNIOWEJ

W analizie uwzględniono wszystkie rezerwy przyrody (utworzone do końca 2005 r.) znajdujące się na terenie pięciu województw Polski Południowej. Jest ich łącznie 337, w tym:

- 65 w woj. dolnośląskim,
- 34 w woj. opolskim,
- 62 w woj. śląskim (w tym rez. „Madohora”, którego część leży również w woj. małopolskim),
- 84 w woj. małopolskim (w tym rez. „Madohora”, którego część leży również w woj. śląskim),
- 93 w woj. podkarpackim.

Podczas wstępnej analizy informacji o rezerwach wzięto pod uwagę następujące dane: rodzaj rezerwatu (główny przedmiot ochrony), jego powierzchnię oraz rok utworzenia. Ze względu na rodzaj rezerwatu wśród 337 obiektów wyodrębniono:

- 184 rezerwy leśne,
- 47 rezerwatów florystycznych,
- 42 rezerwy krajobrazowe,

- 21 rezerwatów geologicznych,
- 15 rezerwatów torfowiskowych,
- 8 rezerwatów stepowych,
- 8 rezerwatów faunistycznych,
- 4 rezerwaty leśno-krajobrazowe,
- 3 rezerwaty leśno-florystyczne,
- 2 rezerwaty wodne,
- po 1 rezerwacie leśno-faunistycznym, wodno-faunistycznym i torfowiskowo-leśnym.

Wielkość rezerwatów przyrody w Polsce Południowej jest bardzo zróżnicowana. Kilka obiektów ma powierzchnię poniżej 1 ha, największe zaś mają ponad 1000 ha. Jest wśród nich jeden z największych rezerwatów w kraju – rezerwat „Stawy Milickie”, o powierzchni 5324 ha. Liczba rezerwatów w poszczególnych klasach wielkości przedstawiają się następująco:

- 5 rezerwatów o powierzchni poniżej 1 ha,
- 14 rezerwatów o powierzchni 1–2 ha,
- 76 rezerwatów o powierzchni 2–10 ha,
- 182 rezerwaty o powierzchni 10–100 ha,
- 52 rezerwaty o powierzchni 100–500 ha
- 5 rezerwatów o powierzchni 500–1000 ha
- 3 rezerwaty o powierzchni powyżej 1000 ha.

Rezerwaty w zależności od okresu ich utworzenia można podzielić na następujące grupy:

- lata 1949–1959: 101 rezerwatów,
- lata 1960–1969: 59 rezerwatów,
- lata 1970–1979: 25 rezerwatów,
- lata 1980–1989: 26 rezerwatów,
- lata 1990–1999: 67 rezerwatów,
- lata 2000–2005: 59 rezerwatów.

Podsumowując przedstawione dane, warto zauważyć, że podobnie jak w pozostałej części kraju zdecydowana większość rezerwatów w Polsce Południowej to rezerwaty leśne. O ile jednak w skali kraju stanowią one blisko 80% wszystkich rezerwatów przyrody, o tyle tutaj jest ich zaledwie 55%. Zwraca uwagę znaczna liczba rezerwatów florystycznych, krajobrazowych i geologicznych, co jest związane przede wszystkim z tym, że ponad połowa obszaru Polski Południowej to tereny górskie, podgórskie i wyżynne, które wyróżniają zarówno niespotykane w innych częściach kraju krajobrazy oraz formacje geologiczne, jak i specyficzna roślinność.

Zwraca uwagę także bardzo duże zróżnicowanie wielkości rezerwatów. Najwięcej jest oczywiście rezerwatów średniej wielkości, o powierzchni

od 10 do 100 ha, ale o ile w pozostałej części kraju tej wielkości rezerwaty zdecydowanie dominują liczbowo, o tyle tu stanowią one tylko 54%. Stosunkowo dużo jest natomiast w Polsce Południowej rezerwatów zarówno bardzo małych, o powierzchni poniżej 10 ha (28%), jak i bardzo dużych – powyżej 100 ha (18%).

Jeśli chodzi o daty powstawania poszczególnych rezerwatów wyraźnie dają się tu wyróżnić trzy okresy. Pierwszy okres to lata 1949–1959, czyli początki tworzenia systemu obszarów chronionych w Polsce. W tym dziesięcioleciu powstało ponad 100 rezerwatów, czyli 30% obiektów na całym omawianym terenie. Następne 30 lat, czyli okres od 1960 do 1989 r., to okres wyraźnego zastoju, jeśli chodzi o tworzenie rezerwatów, powstało ich bowiem w tym czasie zaledwie 110 (32%), czyli niewiele więcej niż w ciągu poprzednich 10 lat, choć był to okres trzykrotnie krótszy. Wyraźny wzrost liczby utworzonych rezerwatów nastąpił w latach 1990–2005, powstało ich bowiem w tym czasie 126 (37%).

Warto przy tym zauważyć pewną prawidłowość – wśród rezerwatów starszych, tworzonych w latach 1949–1959, blisko połowa (46%) to rezerwaty niewielkie, o powierzchni poniżej 10 ha, rezerwatów zaś o powierzchni ponad 100 ha powstało w tym czasie zaledwie 7 (czyli 7%). Wśród rezerwatów powstałych w latach 1960–1989 odpowiednie wskaźniki wynoszą: 29% rezerwatów małych i 10% rezerwatów dużych. Wśród rezerwatów powstałych w okresie 1990–2005 rezerwatów małych, o powierzchni poniżej 10 ha, jest zaledwie 17 (13%), rezerwatów dużych zaś, o powierzchni ponad 100 ha – 42, czyli 33%. Wyraźnie zaznacza się więc tendencja do wzrostu wielkości nowopowstających rezerwatów oraz do ograniczenia liczby tworzonych rezerwatów o niewielkiej powierzchni.

Godny odnotowania jest również fakt, że blisko połowa rezerwatów w Polsce Południowej znajduje się na obszarze parków krajobrazowych (153 rezerwaty) bądź ich otulin (7 rezerwatów). Łącznie takich rezerwatów jest 160, czyli 47%, przy czym ponad połowa z nich powstała już po utworzeniu parków krajobrazowych, w tym 36% rezerwatów powstało w latach 1990–2005. Zdecydowanie przeważają wśród nich rezerwaty duże i średnie, obiektów o powierzchni poniżej 10 ha jest wśród rezerwatów położonych na terenie parków krajobrazowych zaledwie kilka procent. Dane te świadczą o to tym jak dużą rolę w ochronie przyrody, w tym w ochronie rezerwatowej, odgrywają parki krajobrazowe. Choć reżim ochronny w parku krajobrazowym jest stosunkowo łagodny, to jednak samo powstanie parku, wraz z jego administracją i personelem naukowym, umożliwia dobre rozpoznanie przyrodnicze terenu, na którym utworzono park oraz zlokalizowanie najcenniejszych pod względem przyrodniczym obszarów na jego terenie, a zarazem ułatwia podjęcie starań o objęcie ich ochroną rezerwatową i formalne sfinalizowanie tego procesu. Ponadto park krajobrazowy, ze swoimi ograniczeniami w odniesieniu do działalności gospodarczej na jego

terenie, zapewnia istnienie swego rodzaju strefy ochronnej w stosunku do znajdujących się na jego terenie rezerwatów, co sprawia, że ochrona przyrody w tych rezerwach jest bardziej skuteczna. Służby ochrony przyrody w parkach krajobrazowych spełniają ponadto rolę dodatkowego czynnika monitorującego stan przyrody w rezerwach (oprócz formalnie zobowiązanych do tego zarządców rezerwatów, którymi w naszym kraju są najczęściej nadleśnictwa), co pozwala odpowiednio wcześniej wychwytywać różnego rodzaju zagrożenia walorów przyrodniczych rezerwatów i podejmować odpowiednie działania zapobiegawcze.

3. ZAGROŻENIA WALORÓW PRZYRODNICZYCH W REZERWATACH POLSKI POŁUDNIOWEJ

Specyfika przyrodniczo-krajobrazowa województw Polski Południowej sprawia, że specyficzne są także zagrożenia rezerwatowej ochrony przyrody na tym obszarze. Oto najważniejsze czynniki warunkujące tę specyfikę:

- blisko połowę powierzchni województw Polski Południowej zajmują tereny górskie i podgórskie o szczególnych warunkach przyrodniczych, decydujących o sposobach prowadzonej tu gospodarki i dostępności terenu;
- liczne z obszarów górskich są popularnymi terenami turystycznymi, odwiedzanymi przez turystów zarówno sezonie letnim, jak i zimowym, przy czym w niektórych rejonach, np. w Bieszczadach, Beskidzie Sądeckim, Pieninach, Beskidzie Żywieckim, Beskidzie Śląskim, masywie Śnieżnika czy masywie Ślęży, turystyka ta przybiera formy masowe;
- poza terenami górkimi w obrębie omawianego obszaru znajdują się także inne popularne regiony masowej turystyki, jak Jura Krakowsko-Częstochowska i Dolinki Podkrakowskie;
- w obrębie województw Polski Południowej znajduje się najbardziej uprzemysłowiona część kraju, z takimi ogromnymi ośrodkami przemysłowymi, jak m.in.: Górnośląski Okręg Przemysłowy lub Rybnicki Okręg Węglowy, oraz aglomeracje krakowska i wrocławska, które wywierają istotny wpływ na stan środowiska przyrodniczego regionu;
- wśród rezerwatów w omawianym regionie znaczną część – 28% – stanowią rezerваты małe, o powierzchni poniżej 10 ha.

Oceniając zagrożenia walorów przyrodniczych w poszczególnych rezerwach Polski Południowej, stwierdzono, że na 337 rezerwatów przyrody znajdujących się na omawianym terenie 21 (6,2%) utraciło część lub większość swych walorów przyrodniczych, jakie były w nich głównym przedmiotem ochrony. Walory przyrodnicze 53 dalszych rezerwatów (15,7 %) uznano za zagrożone. Łącznie więc rezerwatów, których walory zostały częściowo zniszczone lub są

zagrożone, jest 74 (21,9%). Znajduje się wśród nich aż 40, czyli 54%, rezerwatów małych, o powierzchni poniżej 10 ha, gdy w ogólnej liczbie rezerwatów stanowią one tylko 28%.

Analizując przyczyny utraty lub zagrożenia walorów poszczególnych rezerwatów, wydzielono kilka najważniejszych grup zagrożeń. Wśród 21 rezerwatów, które utraciły część lub większość swych walorów, wyodrębniono następujące grupy:

- Grupa I – 13 rezerwatów, które utraciły swe walory na skutek naturalnych procesów sukcesji roślinnej, co spowodowało, że siedliska, zbiorowiska roślinne i gatunki, dla których utworzono te rezerваты, obecnie już nie występują na tym terenie lub ich występowanie zostało poważnie ograniczone. W grupie tej znalazło się 8 rezerwatów stepowych (czyli wszystkie rezerваты tego typu na omawianym terenie), 4 rezerваты florystyczne i jeden rezerwat faunistyczny (owadów). Faktycznie jednak wszystkie rezerваты z tej grupy (poza rezerwatem torfowiskowym) utworzono w celu ochrony podobnych siedlisk: zbiorowisk muraw kserotermicznych i naskalnych oraz związanych z nimi gatunków roślin lub zwierząt. Zdecydowana większość tych rezerwatów, bo aż 9, znajduje się w woj. małopolskim, w rejonie Wyżyny Miechowskiej lub na wzgórzach i skałkach jurajskich w najbliższej okolicy Krakowa. Są to rezerваты stepowe: „Biała Góra”, „Dąbie”, „Opalonki”, „Skołczanka”, „Sterczów Ścianka” i „Złota Góra” oraz rezerваты florystyczne: „Bieliańskie Skałki”, „Skałki Przegorzalskie” i „Wały”. Dwa rezerваты stepowe z tej grupy, „Góra Gipsowa” i „Ligota Dolna”, znajdują się w woj. opolskim, jeden – „Winna Góra” (florystyczny) – znajduje się w woj. podkarpackim i jeden – „Skałki Stoleckie” (faunistyczny) – utworzony w celu ochrony ciepłolubnych gatunków owadów, znajduje się w woj. dolnośląskim.
- Grupa II – 4 rezerваты, które utraciły część lub większość swych walorów w wyniku wpływu przemysłu lub rozwoju związanej z przemysłem infrastruktury. W tej grupie znalazł się jeden rezerwat, który całkowicie utracił swe walory. Jest to rezerwat torfowiskowy „Dolina Żabnika” (woj. śląskie), utworzony w celu ochrony doliny strumienia i otaczających ją mokradeł, które całkowicie wyschły, wraz ze strumieniem, w wyniku prowadzonej w okolicy działalności górniczej. Część rezerwatu leśnego „Żaki” (woj. małopolskie) została unicestwiona fizycznie w wyniku budowy szerokiego na kilkadziesiąt metrów kanału do transportu kruszywa, który przeciął teren rezerwatu. Dwa następne rezerваты leśne: „Pod Rysianką” w Beskidzie Żywieckim (woj. śląskie) i „Puszcza Śnieżnej Białki” w Górach Białskich (woj. dolnośląskie) ucierpiały wskutek emisji przemysłowych.
- Grupa III – 3 rezerваты, które utraciły walory w wyniku katastrof naturalnych, w tym rezerwat „Bębeńskie” (woj. małopolskie) utracił swe walory

całkowicie, bowiem huragan w 2004 powalił cały drzewostan w rezerwacie, dwa rezerваты zaś utraciły część swych walorów: „Turnica” (woj. podkarpackie) – w wyniku powalenia części drzewostanu przez huragan i rezerwat „Zabór” (woj. dolnośląskie) – w wyniku uschnięcie 30% drzewostanu w rezultacie powodzi w dolinie Odry w 1997 r.

- Grupa IV – 1 rezerwat leśny „Rezerwat w Łosiach im. prof. M. Czaj” (woj. małopolskie), który utracił swe walory w wyniku bliżej nieokreślonych przyczyn. Obecnie jest to obszar porośnięty młodnikami, z pojedynczymi jedynie starym drzewami, niekwalifikujący się do zachowania jego obecnego statusu ochronnego.

Spośród 53 rezerwatów, których walory są zagrożone, wyodrębniono następujące grupy:

- Grupa I – 22 rezerваты zagrożone ze względu na intensywny ruch turystyczny. Są to przede wszystkim rezerваты położone w najczęściej odwiedzanych przez turystów rejonach gór, np. „Śnieżnik Kłodzki”, „Góra Ślęza”, „Pisko” czy „Wąwóz Homole”, pogórza, np. „Skamieniałe Miasto” w Ciężkowicach i „Prządk” pod Krosnem oraz Jury Krakowsko-Częstochowskiej jak „Dolina Mnikowska”, „Wąwóz Bolechowicki”, „Góra Zborów”, „Góry Sokole”, „Smoleń” czy „Szachownica”, bądź też stanowiących samoistne atrakcje turystyczne, jak „Groty Kryształowe” w Wieliczce, „Jaskinia Niedźwiedzia” w Kletnie czy „Wodospad Wilczki” w Międzygórzu.
- Grupa II – 14 rezerwatów, które uznano za zagrożone w związku ze wzmożoną antropopresją, związaną z ich położeniem w obrębie lub w pobliżu miast. Do grupy tej należą rezerваты: „Jamy” w Przemyśle, „Lisia Góra” w Rzeszowie, „Szwajcaria Ropczycka” w Ropczycach, „Debrza” w Tarnowie, „Panieńskie Skałki” w Krakowie, „Grapa” w Żywcu, „Lasek miejski nad Olzą” i „Lasek miejski nad Puńcówką” w Cieszynie, rezerваты „Ochojec”, „Las Murckowski” i „Segiet” w obrębie aglomeracji górnośląskiej oraz rezerwat „Zwierzyniec” w Jelczu-Oławie. Do grupy tej zaliczono także rezerваты „Torfowisko koło Grabowna” oraz „Torfowisko Kunickie”, które co prawda nie znajdują się w granicach miast, jednak są położone przy trasach komunikacyjnych, w sąsiedztwie osiedli ludzkich i w otoczeniu terenów intensywnie zagospodarowanych.
- Grupa III – 9 rezerwatów, które uznano za zagrożone w związku z ich zbyt małą powierzchnią oraz położeniem na skraju lasu lub w otoczeniu terenów rolniczych i brakiem naturalnej otuliny przyrodniczej. Do grupy tej zaliczono wszystkie rezerваты o powierzchni poniżej 1 ha, jak: „Kołacznia” w woj. podkarpackim (0,10 ha), „Skałka Rogoźnicka” (0,26 ha) w woj. małopolskim oraz rezerваты „Śmiechowice” (0,50 ha) i „Przyłek” (0,80 ha) w woj.

opolskim. Pozostałe rezerwy z tej grupy, to rezerwy leśne, o powierzchni nieprzekraczającej 10 ha: „Cisy w Malinówce”, „Cisy w Nowej Wsi” i „Zmysłówka” w woj. podkarpackim oraz „Zamczysko” i „Zadni Gaj” w woj. śląskim. Do grupy tej nie zaliczono niewielkich rezerwatów leśnych znajdujących się w głębi kompleksów leśnych, uznano bowiem, że także lokalizacja zabezpiecza przed niepożądanym wpływem czynników zewnętrznych.

- Grupa IV – 4 rezerwy, które uznano za zagrożone ze względu na prowadzoną w ich sąsiedztwie działalność gospodarczą, związaną przede wszystkim z przemysłem wydobywczym. Do grupy tej należą rezerwy „Wilcza Góra” w woj. dolnośląskim, w bezpośrednim pobliżu którego znajduje się czynny kamieniołom, rezerwy „Kamień Śląski” i „Leśna Woda” w woj. opolskim, w pobliżu których znajdują się duże kopalnie kruszywa, oraz rezerwat „Torfowisko w Węglińcu”, zagrożony przez ścieki przemysłowe.
- Grupa V – 4 rezerwy, które uznano za zagrożone, w związku z zachodzącą na ich terenie naturalną sukcesją roślinności. Do grupy tej należy rezerwat torfowiskowy „Torfowisko Borówki” w woj. dolnośląskim, gdzie na skutek ekspansji lasu na przesuszonym bagnie, zanikają siedliska torfowiskowe, oraz trzy rezerwy przyrody nieożywionej: „Góra Św. Anny” w woj. opolskim, a także „Kajasówka” i „Kornuty” w woj. małopolskim, w których na skutek sukcesji lasu i zarośli ich unikatowe walory geologiczne i geomorfologiczne w znacznej mierze przestały być widoczne.

4. SKUTECZNOŚĆ OCHRONY PRZYRODY W REZERWATACH POLSKI POŁUDNIOWEJ – PODSUMOWANIE

Z podsumowania przedstawionych danych wynika, że najważniejszym czynnikiem zagrażającym walorom przyrodniczym rezerwatów na omawianym terenie jest wbrew pozorom nie przemysł czy antropopresja, lecz naturalna sukcesja roślinna, która spowodowała utratę części lub całości walorów przyrodniczych w 13 rezerwatach i zagrożenie tych walorów w 4 dalszych. Przyczyną było objęcie tych rezerwatów ochroną ścisłą (w większości wypadków) i zaniechanie jakichkolwiek zabiegów ochrony czynnej. Zdecydowana większość tych rezerwatów została utworzona w celu ochrony siedlisk muraw kserotermicznych i naskalnych oraz występujących tam gatunków. Siedliska te w naszych warunkach klimatycznych nie są siedliskami naturalnymi, lecz antropogenicznymi lub półnaturalnymi, powstałymi w dużej mierze na skutek użytkowania rolniczego, np. wypasu lub wykaszania, a w wypadku skałek i odsłoneń skalnych – w wyniku eksploatacji surowca skalnego. Zaprzestanie użytkowania rolniczego i gospodarczego stało się przyczyną naturalnej sukcesji zarośli i lasu na terenach

objętych ochroną, co spowodowało zanik lub poważne ograniczenie występowania siedlisk murawowych i związanych z nimi gatunków bądź częściowe lub całkowite zastąpienie walorów krajobrazowych i geomorfologicznych tych obiektów. Paradoksem jest, że w wielu wypadkach siedliska i gatunki, w celu ochrony których tworzone rezerваты, wciąż występują w najbliższym sąsiedztwie niektórych z wymienionych rezerwatów, gdzie prowadzi się normalną gospodarkę rolną, np. na pastwiskach i łąkach, a nawet na miedzach, w przydrożnych rowach i na ugorach. W wielu wypadkach zagrożone walory rezerwatów można jeszcze uratować bądź je przywrócić w wyniku zabiegów ochrony czynnej: wycięcia bądź znacznego przeredzenia lasu i zarośli na terenie rezerwatów, a następnie ich regularnego wykaszania bądź np. prowadzenia wypasu. Pożądane jest także powiększenie obszaru niektórych rezerwatów o obszary przyległe, gdzie wciąż występują siedliska i gatunki będące pierwotnym przedmiotem ochrony.

Zagrożenie spowodowane intensywnym ruchem turystycznym występuje co prawda aż w 22 rezerwach, jednak ze względu na to, że ruch ten ma charakter sezonowy, nie jest to zagrożenie bardzo poważne, ponieważ przyroda w okresie poza sezonem turystycznym ma szansę się zregenerować. Większość rezerwatów z tej grupy to rezerваты krajobrazowe i geomorfologiczne, a więc wydeptywanie przez turystów nie zagraża bezpośrednio ich walorom. W niektórych wypadkach wskazana byłaby jednak wzmożona kontrola ruchu turystycznego na terenie tych rezerwatów oraz precyzyjne wytyczenie i ograniczenie liczby szlaków, po których dozwolone byłoby poruszanie się, aby uniknąć dewastacji rozległych obszarów. Poważniejszy problem stanowią znajdujące się na terenie niektórych rezerwatów ogólnodostępne jaskinie, np. w rezerwach „Szachownica” i „Góry Sokole” na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej, ulegające dewastacji przez kolekcjonerów „pamiątek” w postaci ciekawych nacieków czy skamienin. W tym wypadku należałoby zamknąć wejścia do najciekawszych z tych jaskiń i dopuszczać do ich zwiedzania jedynie z fachowym przewodnikiem.

W grupie 14 rezerwatów narażanych na antropopresję związaną z ich położeniem w granicach lub w bezpośrednim sąsiedztwie miast zagrożenie to jest niejako od początku związane z lokalizacją rezerwatów w otoczeniu lub sąsiedztwie zabudowy miejskiej. Obiekty te są najczęściej wykorzystywane jako parki miejskie. Zagrożenia związane z nadmierną penetracją ludzi oraz inwazją gatunków segetalnych i ruderalnych są w tym wypadku nie do uniknięcia. Pożądane byłoby jednak odpowiednie oznakowanie tych rezerwatów jako terenów podlegających ochronie, obecnie bowiem w wielu wypadkach, brak takich oznaczeń i informacji, a także umieszczenie odpowiednich tablic z informacjami o walorach przyrodniczych rezerwatów. Jedynie w jednym wypadku, w rezerwacie „Lisia Góra” w Rzeszowie, doszło do niedopuszczalnego na terenie chro-

nionym wytyczenia trasy wyścigowej dla cyklistów, co było związane z wykonaniem nasypów oraz wykopów, czego konsekwencją jest postępująca dewastacja dna lasu w wyniku urządzanych tu wyścigów. Tego rodzaju działalność powinna zostać natychmiast przerwana, a teren zrehabilitowany.

W grupie 9 rezerwatów zagrożonych w związku z ich niewielką powierzchnią oraz brzeżnym położeniem na skraju kompleksów leśnych, zagrożenie można częściowo wyeliminować, powiększając powierzchnię rezerwatów lub tworząc wokół nich otuliny.

W grupie 8 rezerwatów, które utraciły swe walory lub ich część w wyniku wpływu przemysłu lub są zagrożone takim wpływem, znajdują się obiekty o różnicowanej sytuacji. W rezerwacie „Dolina Żabnika” nastąpiły zmiany nieodwracalne i obecnie można postulować jedynie likwidację tego rezerwatu. W rezerwacie „Żaki” część obiektu uległa zagładzie w wyniku budowy kanału, jednak pozostała część obiektu jest w dobrym stanie i jest obecnie właściwie niezagrożona. Dwa leśne rezerwaty górskie, „Pod Rysianką” i „Puszcza Śnieżnej Białki”, utraciły część starodrzewu na skutek emisji przemysłowych, które obecnie uległy ograniczeniu. Duża część drzewostanów w obu rezerwach jednak ocalała i w dalszym ciągu mają one wysokie walory przyrodnicze. Rezerwaty leśne „Leśna Woda” i „Kamień Śląski” znajdują się w pobliżu dużych kopalni piasku i kruszywa, na których likwidację raczej nie ma szans, tak więc wciąż będą one stanowiły potencjalne niebezpieczeństwo dla obu obiektów. Energiczne działania są natomiast niezbędne w dwu pozostałych zagrożonych obiektach. Unikatowy na skalę europejską rezerwat geologiczny „Wilcza Góra”, chroniący odsłonięty wierzchołek wygasłego wulkanu z niezwykłą tzw. różą bazaltową, jest odległy o zaledwie kilkadziesiąt metrów od wciąż czynnego kamieniołomu, stanowiącego dla niego bezpośrednie zagrożenie. Należy w możliwie krótkim czasie doprowadzić do zaprzestania eksploatacji kamienia w sąsiedztwie rezerwatu, a granicami rezerwatu (obecnie ma powierzchnię zaledwie 1,69 ha) objąć cały kamieniołom, gdzie są liczne bardzo interesujące odkrywki geologiczne. Drugim rezerwatem, gdzie niezbędne są pilne działania ochronne, jest rezerwat „Torfowisko pod Węglińcem”, chroniący jedyne w kraju niżowe stanowisko sosny błotnej. Zagrożają mu ścieki przemysłowe Węglińca, które jak najszybciej należy poddać procesowi właściwego oczyszczenia przez budowę nowej oczyszczalni bądź w ostateczności odprowadzać je w inne miejsce. W rezerwacie tym należy prowadzić także zabiegi ochrony czynnej, w celu umożliwienia odnawiania się sosny błotnej, polegające na usuwaniu krzewów i krzewinek innych gatunków.

Wśród pozostałych 4 rezerwatów, które utraciły część lub większość walorów w wyniku katastrof naturalnych lub innych przyczyn, względnie dobra sytuacja jest w rezerwach „Turnica” i „Zabór”. W obu rezerwach drzewostan

częściowo uszkodzony przez huragan (w rezerwacie „Turnica”) i przez powódź (w rezerwacie „Zabór”) ulega naturalnej regeneracji, a oba rezerwaty zachowały znaczną część swych walorów. Niestety w pozostałych dwóch rezerwach: „Bębeńskie” i „Rezerwat w Łosiach im. prof. M. Czaj”, walory przyrodnicze uległy niemal całkowitej zagładzie i obecnie można postulować likwidację tych rezerwatów bądź pozostawienie ochrony rezerwatowej jedynie w celu śledzenia procesów sukcesji.

Należy podkreślić, że istotnym czynnikiem zwiększającym podatność na zagrożenia rezerwatów w Polsce Południowej jest duża liczba rezerwatów małych, o powierzchni poniżej 10 ha. Wśród 74 rezerwatów, które utraciły część lub większość swoich walorów lub których walory są zagrożone, jest aż 40, czyli 54% rezerwatów małych, gdy tymczasem rezerwatów dużych, o powierzchni powyżej 100 ha, jest w tej grupie zaledwie 6, czyli 8%.

Jednym z czynników zwiększających zagrożenia rezerwatów przyrody jest także ich niedostateczne oznakowanie w terenie. Dotyczy to zwłaszcza obiektów położonych na obszarach miast i w pobliżu wsi, wiele bowiem z nich ma oznakowania zniszczone albo nieczytelne bądź jest zupełnie nieoznakowana, co sprawia, że nawet mieszkańcy najbliższych okolic nie wiedzą o istnieniu tych rezerwatów lub nie znają ich dokładnej lokalizacji, a co za tym idzie, nie zdają sobie sprawy z tego, że na terenach tych obowiązują zaostrzone rygory ochronne.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na pewien paradoks. Kilka utworzonych w ostatnim okresie górskich rezerwatów przyrody graniczy z chroniącymi podobne siedliska starszymi rezerwatami. Istnienie obok siebie dwu odrębnych rezerwatów chroniących to samo, jest absurdem i rezerwaty te powinny jak najszybciej zostać połączone. Dotyczy to następujących par rezerwatów: „Na Policy” i „Rezerwat na Policy im. prof. Z. Klemensiewicza” w Paśmie Babiogórskim, „Pilsko” i „Pięć Kopców” w masywie Pilska w Beskidzie Żywieckim oraz „Torfowiska w dolinie Izery” i „Torfowisko Izerskie” w Górach Izerskich.

5. POSTULOWANE ZADANIA OCHRONNE

Według obowiązującej obecnie ustawy o ochronie przyrody z 2004 r. całość problemów związanych z ochroną przyrody na terenie rezerwatów mają uregulować plany ochrony, obowiązkowo sporządzane dla każdego rezerwatu na okres 20 lat. Ponieważ jednak proces opracowywania tych planów idzie dość wolno i dla wielu obiektów istniejących na omawianym terenie jeszcze ich nie opracowano, należy już teraz określić najważniejsze i najpilniejsze zadania, które po-

prawią i zrationalizują stan ochrony przyrody w rezerwach Polski Południowej, a także pozwolą zapobiec najważniejszym zagrożeniom walorów przyrodniczych tych rezerwatów. Do zadań tych należą:

- 1) dokładne oznakowanie rezerwatów i ich granic w terenie;
- 2) podjęcie starań w zmierzających w kierunku powiększenia wszystkich rezerwatów o powierzchni poniżej 2 ha, a także niektórych innych o powierzchni poniżej 10 ha, lub utworzenie wokół nich otulin;
- 3) ograniczenie obszarów ochrony ścisłej na terenie rezerwatów nieleśnych do niezbędnego minimum oraz prowadzenie zabiegów ochrony czynnej we wszystkich rezerwach chroniących siedliska narażone na sukcesję, w tym w szczególności w rezerwach stepowych, florystycznych i torfowiskowych;
- 4) powiększenie niektórych z rezerwatów, o szacie roślinnej szczególnie zmienionej w wyniku sukcesji (chodzi tu zwłaszcza o rezerwaty stepowe i florystyczne, chroniące murawy i gatunki kserotermiczne) o sąsiednie tereny, na których występują siedliska i gatunki, których ochrona była podstawą utworzenia tych obiektów, a które nie występują już w obecnych granicach rezerwatów;
- 5) połączenie rezerwatów graniczących bezpośrednio ze sobą .

PIŚMIENNICTWO

- Bañczar S. 1995. Park Krajobrazowy Pogórza Przemyskiego, Przemysł.
- Bąk K., Morcinek G. 1995. Rezerwaty w Zespole Jurajskich Parków Krajobrazowych województwa katowickiego istniejące i projektowane. Zarząd ZJPK województwa katowickiego, Dąbrowa Górnicza.
- Blarowski A., Śniegoń M. 1998. Przyroda Beskidu Śląskiego. Colgraf-Press, Poznań.
- Bobrowicz G., Jankowski W., Szlachetka A., Wiśniewski E. (b.r.w.). Park Krajobrazowy Chełmy na Pogórzu Kaczawskim. Agencja Reklamowo-Wydawnicza A. Grzegorzcyk, Warszawa.
- Borowy R.L., Górski J. 1974. Przewodnik po województwie lubelskim. Seria: Nasza przyroda. Liga Ochrony Przyrody, Warszawa.
- Ćmak J., Stachurski M., Tomków M. 1985. Województwa kieleckie, radomskie, tarnobrzесьkie. Seria: Nasza przyroda. Liga Ochrony Przyrody, Warszawa.
- Drzał M., Smólski S. 1973. Przewodnik po województwie krakowskim. Seria: Nasza przyroda. Liga Ochrony Przyrody, Warszawa.
- Ekorozwój Jurajskich Parków Krajobrazowych. Wybrane problemy 1995. Red. J. Radziejowski, Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa.
- Fijałkowski D. 1996. Ochrona przyrody i środowiska naturalnego w środkowowschodniej Polsce. Wydawnictwo UMCS, Lublin.

- Gilowski J., Jeśman M. 1975. Przewodnik po województwie opolskim. Seria: Nasza przyroda. Liga Ochrony Przyrody, Warszawa.
- Głowaciński Z., Michalik S. 1979. Kotlina Sandomierska. Seria: Przyroda polska. Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Gradziński R., Gradziński M., Michalik S. 1994. Natura i kultura w krajobrazie Jury. Przyroda. Zarząd Zespołu Jurajskich Parków Krajobrazowych, Kraków.
- Hereźniak J. 2002. Rezerwy przyrody Ziemi Częstochowskiej. Liga Ochrony Przyrody, Zarząd Okręgu w Częstochowie, Częstochowa.
- Hereźniak J. Skalski J.W. (b.r.w.). Zespół Jurajskich Parków Krajobrazowych na terenie województwa częstochowskiego. COiT, Częstochowa.
- Informator o Zespole Parków Krajobrazowych Województwa Śląskiego. 2000. Dąbrowa Górnicza.
- Izdebski K., Grądział T. 1971. Roztocze. Seria: Przyroda polska. Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Jaśliski Park Krajobrazowy. 1999. Zarząd Zespołu Karpackich Parków Krajobrazowych, Krosno.
- Jońca E. 1989. Książański Park Krajobrazowy. Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa.
- Jurajskie Parki Krajobrazowe województwa krakowskiego. Informator krajoznawczy. 1990. „Karpaty”, Kraków.
- Komierzyński T., Wediuk A. (b.r.w.). Lasy Janowskie. Leśny Kompleks Promocyjny. Nadleśnictwo Janów Lubelski.
- Kowalewski L. 1988. Parki, rezerwy i pomniki przyrody województwa częstochowskiego. Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie, Częstochowa.
- Krakowskie Parki Krajobrazowe. Informator przyrodniczy 1996. Red. S. Michalik. Zarząd Zespołu Jurajskich Parków Krajobrazowych, Kraków.
- Lasy Janowskie. Park Krajobrazowy (b.r.w.): Wojewoda Tarnobrzegi, Tarnobrzeg.
- Michalak S. 1971. Rezerwy przyrody na Opolszczyźnie. WOIT, Opole.
- Michalik S. 1974. Wyżyna Krakowsko-Wieluńska. Seria: Przyroda polska. Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Monografia Parku Krajobrazowego „Góry Opawskie”. 1993. Red. K. Dubel. WSP w Opolu, Opole.
- Pałczyński A., Stepa T. 1983. Województwa krośnieńskie, przemyskie, rzeszowskie. Seria: Nasza przyroda. Liga Ochrony Przyrody, Warszawa.
- Park Krajobrazowy Cysterskie Kompozycje Krajobrazowe Rud Wielkich (b.r.w.). AGO-Projekt, Racibórz.
- Park Krajobrazowy Dolina Bobru. Cele i zasady ochrony. 1999. Red. J. Ratajski. Dolnośląski Zespół Parków Krajobrazowych Oddział w Jeleniej Górze, Jelenia Góra.
- Park Krajobrazowy „Góry Opawskie” (b.r.w.): Zarząd Opolskich Parków Krajobrazowych „Góra św. Anny” i „Góry Opawskie”, Jarnołtówek.
- Popradzki Park Krajobrazowy. Przewodnik. 1996. Zarząd Popradzkiego Parku Krajobrazowego, Stary Sącz.
- Przyroda Ślęzańskiego Parku Krajobrazowego. Informator. 1995. Oficyna Wydawnicza Cursor, Sobótka.

- Przyroda województwa bielskiego. Stan poznania, zagrożenia i ochrona. 1997. Colgraf-Press, Poznań.
- Przyroda województwa katowickiego. Red. K. Rostański. 1997. Kubajak, Krzeszowice.
- Przyroda województwa przemyskiego. Informator. 1993. Wojewódzki Zarząd Parków Krajobrazowych w Przemyślu, Przemyśl.
- Przyroda województwa tarnowskiego. 1995. Red. A. Zięba. Tarnów.
- Przyroda Żywieckiego Parku Krajobrazowego. 1998. Colgraf-Press, Poznań.
- Rąkowski G., Walczak M., Wójcik J. 2005. Rezerwy przyrody w Polsce Południowej. Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa (maszynopis).
- Rezerwy przyrody województwa katowickiego. 1995. Red. W. Bebło i S. Wika. Planta.
- Rostański K. i in. 1996. Przewodnik florystyczny po Zespole Jurajskich Parków Krajobrazowych województwa katowickiego. Dąbrowa Górnicza.
- Sarosiek J., Sembrat K., Wiktor A. 1975. Sudety. Seria: Przyroda polska. Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Staszkiwicz J., Witkowski Z. 1976. Ziemia Sądecka. Seria: Przyroda polska. Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Ślężański Park Krajobrazowy. Aspekty prawne, przyrodnicze i konserwatorskie. Red. K. Nowacki i M. Przyłęcki. 1996. Biblioteka Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, Warszawa.
- Walczak M., Radziejowski J., Smogorzewska M., Sienkiewicz J., Gacka-Grzesikiewicz E., Pisarski Z. 2001. Obszary chronione w Polsce. Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa.
- Walory przyrodniczo-krajobrazowe Stobrawskiego Parku Krajobrazowego. 2000. Red. S. Koziański i J. Makowiecki. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Wielgosik B., Pigulska E. 2001. Park Krajobrazowy Góra św. Anny. Przewodnik przyrodniczo-turystyczny. Opolskie Zakłady Graficzne S.A., Opole.
- Wiśniewski E. (b.r.w.). Chełmy. Park krajobrazowy. Urząd Wojewódzki w Legnicy, Legnica.
- Wojewoda K. (b.r.w.), Karpackie Parki Krajobrazowe. Zespół Karpackich Parków Krajobrazowych w Krośnie i Terra Sana, Krosno.
- Załęczański Park Krajobrazowy. Przewodnik. 1992: Proart, Sieradz.
- Zarzycki K., Głowaciński Z. 1986. Bieszczady. Seria: Przyroda polska. Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Żywiecki Park Krajobrazowy. 1998. Żywiec.

UWAGA! W wykazie piśmiennictwa uwzględniono jedynie pozycje książkowe i ważniejsze broszury. Wykorzystano ponadto wiele map, folderów i drobniejszych broszur, zawierających m.in. opisy rezerwatów przyrody i innych obiektów chronionych, korzystano także z licznych serwisów internetowych.

Dr Grzegorz Rąkowski
Zakład Ochrony Przyrody i Krajobrazu,
Instytut Ochrony Środowiska,
ul. Krucza 5/11, 00-548 Warszawa